

իր բերած ութամեայ մասնակցութեամբ հայ մամուլին:

Վարանդի ներաշխարհը հիմնադրած է զգայական մտորումներու վրայ: Անպակաս է յախուռն զգացումն ու դունդ նկարագրութիւնը, որոնք միասնականորէն կու տան ներդաշնակ պատկերներ, իրարու յաջորդականութեամբ՝ միշտ նորանոր զաղափարներ յայտ բերելով:

Ուժեղ է յանկարծաբանութիւնը բանաստեղծին: Գրեթէ ամէն մէկ սրուագ աւելի շեշտակի եւ տպւորելի էր դառնայ անոր ստեղծած պատկերներով:

Զգալի է, եթէ ոչ բոլոր գործերուն՝ գոնէ անոնց ստուար թիւին մէջ՝ ուսման թիկ զպրոցին ազդեցութիւնը: Անոր պատկերներն իսկ կը կրեն ուսման թիկ շունչ մը:

Ծածուկ սուլոցով անցնում է քամին, Սրբում է յոգնած դէմքը մայքերի:

Եւ կամ՝

Մի ճշոց խեղդուեց մութի արգանդում, Փռնփորէ մի փայլ տեղաց ամէն տեղ.— Յոյսի շողմ մեռաւ աչքերիդ բանտում:

Թախծով լեցուն են անոր ներաշխարհէն ծնունդ առնող պատկերները: Վարանդե՝ երգիչն է ծնունդի եւ մահուան: Բնութեան վերածնունդը, անոր սրտին մէջ միշտ արթնցողացած է նոր իդէալ մը: Երբ կ'երգէ ան՝

Կ'ուզէի իրաւ

Հոգով ու սրտով,

Որ ամէն գարուն ծնունդի կրկին, Ծիլերի շնչով...

Յատկանշական է Վարանդի բանաստեղծութեան մէջ հայրենասիրական զաղափարը, այն շունչը՝ որ երգել կու տայ չնորհալի բանաստեղծին իր սէրը՝ Հայրենիքէն դուրս: Որպէս լաւագոյն նմոյշ կրնանք նկատի առնել «Տաղ տալու գրել» քերթումը:

Յուզիչ է ոգեկոչումը մեծ բանաստեղծ՝ Պարոյր Սեւակի, զոր ներկայացուցած է նոյն խորագրին տակ, երբ կ'ըսէ.

Քո անունով Պարոյր,
Մեմֆ հաւատում եմք զօղանքին քո մեծ,
Քո եռամարտնայ խաչակնքումի ստուռ—
Ողբիդ Մեռելոց, [Իմ շնչող՝
Բեկամքիդ Շանքաց,
Կոչումիդ Հայոց:

Վ Հինգերորդ հեղինակն է Կոլիա Տէր Յովհաննիսեան իր եօթը քերթումներով: Նիւթը, զոր կը մշակէ, առնուած է կեանքի պատահարներէն: Ունի երեւակայութիւն, որ դուցէ միակ տարրն է՝ իր բանաստեղծութեան հիմքը դառնալու: Զգացումն ալ, թէեւ քիչ մը տկար, սակայն նշմարելի է անոր քանի մը քերթումներուն՝ ինչպէս հետեւեալ սողերուն մէջ:

Մա'յր,
Կ'ուզէի որ այսօր

Քո հեռաւոր անիւնիդ

Մատուցէի ծաղիկներ,

Եւ կամգնած գլխիկդ

Ասէի —

— Մա'յր, ահա ես...

Խորհրդաբանական բնոյթ ունին անոր քերթումները, բայց կը պակսի խոր ապրումն ու խոկումներու այն ներաշխարհը, զոր կը գտնենք միւս հեղինակներուն քով:

Թերեւս, անոր քերթումը անտաշ եւ խեղճ ըլլար, եթէ պակսէին քանի մը պատկերներ, տխուր եւ թախծալի, առնուած կեանքէ, որոնք կը փրկեն բանաստեղծութիւնը անկումի եւ անշքացումի վտանգէն:

Ընդհանուր պարունակութիւնը եւ այն մոթիւնները, զոր մշակած են հինգ հեղինակները կը կարծենք թէ կարելի է նորութիւն մը համարել:

Ընտիր ու խնամուած ապագրութիւն եւ էջաւորում մը ունի գերբը, թէեւ սպրդած են քանի մը վերնալիներ, որոնք կ'անհետանան զբքի ամբողջութեան մէջ:

Գեղեցիկ է գերբին խորագրերը՝ «Առայժմ», որ ինքն իր մէջ խոստում մըն է նորանոր նուաճումներու եւ բանաստեղծական ապագայ յայտնութիւններէ:

Ա. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

ERZURUM (GARIN): ITS ARMENIAN HISTORY AND TRADITIONS

by

TARBASSIAN A. HRATCH

Translated from the Armenian by
N. Schahgaldian, published by the
Garin Compatriotic Union of the
United States, 1975, p. 270.

Պատմագիրք-Յուշամատեններու երկար շարքը կը շարունակուի տակաւին երկարիլ նորանոր գործերու խանդավառ հրատարակումով: Այս անգամ, նոր հրատարակութիւնը որ հրապարակ իջած է անգլիերէն լեզուով՝ յատկապէս անգլիախօս նոր սերունդին համար, կու դայ տալու Կարինի — այժմեան Երզրու — նահանգին եւ անոր շրջակայ գաւառներու հայ պատմութիւնը, բնակաշարը՝ տեղագրական, ազգագրական, հայ կենցաղի, ժողովրդական բարքերու եւ աւանդութիւններու գիծերով. կայ նաեւ Մեծ Եղեռնը, իր տխուր յուշերով ու հետեւանքներով:

Հրատարակութիւնը արդիւնք է Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու «Կարինի» Հայրենակցական Միութեան» անդամներու աննկուն ջանքերուն: Ասկէ դատ, ծագումով Կարնեցի ալ, օտար բանասէրին ու պատմագէտին առնթներ, լայնօրէն պիտի ճանչնայ ու սիրէ իր հայրերուն եւ նախահայրերուն երբեմնի երկիրը, պատմութիւնն ու անոր մշակութային գեղեցիկ ու բազմազան արտայայտութիւնները:

Կարինի պատմութեան նուիրուած այս հատորը, ճոխացած է քարտէսով մը, եւ Կարինի առնչութեամբ պատմական վայրերու եւ ազգային դէմքերու բազմաթիւ արտաստեղծումներով:

Այս էջերուն մէջ, մեր նպատակի սահմաններէն դուրս կը մնայ, բնակաշարը, անդրադառնալ հատորին իւրաքանչիւր բաժանումին շուրջ: Հարկ է նշել միայն, թէ Դարպասեանի գնահատականն այս աշխատանքը՝ թէեւ քննական

հանդամանք մը կրելու յաւակնութիւնը չունի, սակայն մեծ խնամքով դասաւորուած նիւթեր կը հրաժեցնէ, որոնք կրնան լայնօրէն դահագնել ո'չ միայն Ամերիկայի անգլիախօս նորահաս հայ սերունդը, այլ նաեւ օտար պատմագէտն ու բանասէրը: Այս տեսակէտով, անուրանալի կը դառնայ հրատարակութեան արժէքն ու անոր բերած նպաստը՝ հայ ազգագրութեան:

Կարինի նահանգին հայ անցեալի պատմութեան շուրջ ժամանակին անգրագրած է Վիեննայի Միթթարեան Հայրերէն՝ Հ. Յակ. Վրդ. Բոսեան, իր Բարձր Հայք խորագրեր կրող հիմնական ու երկհատոր գործով (տպ. Վիեննա, 1925ին): Ընդարձակ եւ այժմեական պահանջներուն աւելի մօտեցող հանդամանքով հրատարակութիւն մը կատարած է Ղազար-Չարք, Յուշամատեն Բարձր Հայքի, Կարնիապատում տիտղոսին տակ (տպ. Պէյրուս, 1957): Դարպասեանի այս աշխատանքը, անգլիերէն լեզուով, երբեք հրատարակութիւնն է, միշտ Կարինի հայ պատմութեան շուրջ: Դարպասեան լայնօրէն օգտագործած է վերի զոյգ հրատարակութիւններն ալ:

Այս հրատարակութեան մէջ, հայ կենցաղի կողքին՝ տեղ տրուած է նաեւ եկեղեցական, հասարակական ու քաղաքական գործիչներու. կ'անդրադարձուի, նմանապէս, կրթական ու մշակութային հաստատութիւններու գերին ու նպաստին շուրջ: Կը յիշուին նաեւ Կարինի շրջանի մէջ գտնուող բազմաթիւ վանական հաստատութիւններէն ամէնէն հանրածանօթները՝ Մուսուրիկու Ս. Գր. Լուսաւորիչը, Խաչկաթանը եւ Հնճուց կամ Կարմիր Վանքի կրօնական հաստատութիւնները, իրենց հակիրճ, սակայն աւանդական պատմութեամբ, առանց անդրադոյն պրպտումներու եւ պատմաքննական նորութիւններու:

Մենք հաճոյքով կը յայտնենք մեր խնդակցութիւնը ո'չ միայն Պատուական Հեղինակին, այլ նաեւ «Կարնի» Հայրենակցական Միութեան» կազմակերպիչ այն յանձնախումբին, որ բարոյապէս ու

նիւթապէս օժանդակներ եւ իրադրութիւն է Դարպասանի ազգադրական արժէք ներկայացնող այս դրօշը: Անգլիերէն այս հրատարակութիւնը, վստահաբար, պիտի կատարէ բարերար ու խթանիչ դեր մը, յատկապէս նորահաս սերունդին մէջ, արթնցնելով գիտակցութիւնն ու սէրը՝ հանդէպ մեր պապենական հսկայ ժառանգութիւններուն եւ ազգային անկորնչելի արժէքներուն:

Հ. ՏԱՀԱՏ ԵԱՐՏՐԱՆԱՆ

* * *

CONTRIBUTO PER UN'EDIZIONE CRITICA DELLA VERSIONE ARMENA DI NEMESIO

di

M. MORANI

Milano 1973, p. 140 (Memorie dell'Istituto Lombardo - Accademia di Scienze e Lettere, Classe di Lettere - Scienze morali e storiche, Vol. XXXIII, Fasc. 3, 195-335).

Il «caso» filologico rappresentato dal Περὶ φύσεως ἀνθρώπου di Nemesio emeseno è curioso, anche se non infrequente: basti pensare che l'ultima edizione dell'originale greco (Matthäi, Halle 1802) è anteriore a quella delle sue traduzioni (latina: C. Holzinger, Praga 1887, poi C. Burkhard, Lipsia 1917; georgiana: Tiflis 1924; armena: A. Tiroyean, Venezia 1889) e, nonostante successivi poderosi studi di critica testuale (penso soprattutto ai lavori del Burkhard), manca a tutt'oggi un'edizione accettabile del testo greco che tenga anche conto della qui irrinunciabile tradizione indiretta. Il M. si è già da tempo proposto di colmare questa lacuna prendendo come punto d'avvio la versione armena che, pur po-

tendo contare su un'edizione relativamente recente, presenta problemi d'innegabile gravità: l'uscita di questo suo ultimo volume, che si affianca al precedente *La versione armena del trattato* Περὶ φύσεως ἀνθρώπου di Nemesio di Emesa, Milano 1970, Memorie... Vol. XXXI, Fasc. 2, 105-93, ci offre l'occasione di fare il punto sulle sue ricerche.

Il primo volume, che inizia (p. 105-9) con un'aggiornata bibliografia nemesiana, ripropone fin dall'esordio il problema dell'edizione veneziana del testo armeno che si basa sui 4 manoscritti di S. Lazzaro ma (p. 112) «pone gli stessi problemi di un'editio princeps di età umanistica», non avendo l'editore compiuto alcun esame stemmatico del materiale manoscritto e tacendo non solo su quale/i dei mss. si fondi la *lectio recepta* ma anche quando il testo si debba a congettura. La situazione, com'è facile osservare, è consueta per chiunque abbia a che fare con edizioni ottocentesche di traduzioni armeno-ellenistiche di testi greci (per Aristotele, ad es., l'edizione di *Categoriae* e *De Interpretatione* di L. Minio-Paluello, Oxford 1949, recentissima dunque, sfrutta in apparato un testo armeno edito, con le stesse caratteristiche riscontrate dal M. in Nemesio, a Venezia nel 1833 ed un successivo lavoro di F. C. Conybeare in cui degli stessi trattati si offre un testo derivato dalla combinazione dell'edizione veneta assunta *codicis instar* e di un codice successivamente rinvenuto dal C. in Pavia; il trattato pseudo-aristotelico *De Mundo*, edito discutibilmente da W. L. Lorimer nel 1932, usa in apparato addirittura la collazione compiuta dal Conybeare nel 1893 tra il solito testo armeno del 1833 ed il greco del Bekker in modo, a detta

dello stesso C., piuttosto sommario), anche se non arriva secondo chi scrive alla gravità di un'editio princeps da utilizzare *instar codicis deperditi* giacché nel caso di queste edizioni del secolo scorso è ovviamente ancora possibile, rivedendo i mss., ricostruire la genesi del testo a stampa ed isolare, anche quando non dichiarate, le congetture dell'editore.

Precedenti lavori del Teza (p. 107) avevano mostrato quanto almeno i due più antichi testimoni veneziani (B = 1128, A = 1129 bibl. PP. Mechitaristi S. Lazzaro) ed un codice viennese (W = 330 bibl. PP. Mechitaristi Vienna) siano singolarmente superiori al testo a stampa, fornendo solo un estratto di collazione; ora il M. si propone di effettuare (p. 119) «una disamina di tutte le lez. di A che mostrino di essere utili o di migliorare la versione armena di Nemesio», aggiungendo in modo dichiaratamente discontinuo i risultati della sua collazione di W, qui studiato ancora embrionalmente, dove migliorino o confermino il testo di A. Segue (p. 122-90) lo studio di diversi punti del testo nemesiano secondo la prospettiva enunciata: posso anticipare qui l'impressione che ho ricevuto dal lavoro compiuto e dire che il M. si dimostra filologo d'acuto equilibrio e rifugge, dove manchi la corrispondenza tra l'originale e la traduzione, dal ricostruirla congetturabilmente manomettendo l'armeno e dimostra di rendersi perfettamente conto che una discordanza apparentemente sanabile *ope ingenii* potrebbe sempre rappresentare una *varia lectio* camuffata. Ciò non toglie naturalmente che da queste pagine scaturisca un utile *specimen* della genesi di errori interni alla trasmissione della traduzione (v. ad es. per la aplografia

p. 123 a 14,13 dove ἐν μεθορίοις - τῆς ἀλόγου] միջաստիսման բանին *mijasahman banin* > միջաստիսման անբանին *mijasahmans anbanin*; per l'omoteleuto p. 129 a 25, 18 πάντων ἀρχεῖ, πάντων κρατεῖ, πάντων ἀπολύει] ամենայնի իշխէ, ամենեւեման վայելէ *amenayni isxē, zamenesean vayelē* > ամենայնի իշխէ, ամենայն ըմբռնեալ լինի, ամենայնս վայելէ *amenayni isxē, zamenayn əmbırneal lini, zamenayns vayelē*, oppure ancora p. 167 a III, 19) o verificatisi in fase di traduzione e di matrice per lo più itacistica.

Di maggior interesse risultano i punti in cui la collazione di A permette di proporre miglioramenti del testo greco. Ad es. p. 136, a 46, 35: la resa di δύναιεν ἀρκοῦσαν τοῦ διεπεῖν ἡμᾶς era nell'ed. ամբարտիւն առ'ի խաւսի մեզ *zawrut'iwn ar i xawsil mez*, dove խաւսի = διεπεῖν rivelava uno dei consueti errori di lettura; ora A ha խաւսի *xawsil* (corruzione di una corruzione, essendo attestato in lingua classica il tema in -i-) e in margine բաշխել *bašxel* di cui il M. ottimamente dimostra che potrebbe essere la resa di διεπεῖν per concludere che con ogni probabilità il traduttore leggeva già le due varianti nell'antigrafo e relegò nel margine quella che poi, all'interno della tradizione greca, fece giustizia dell'errore. La reggenza dell'infinito con առ'ի spinge inoltre il M. a proporre anche nel greco (ἀρκοῦσαν) πρὸς τὸ διεπεῖν ἡμᾶς.

Alla semplice esposizione del contenuto del volume ho pochissimo da aggiungere:

p. 124 a 14, 25: il M. restituisce, tramite A, la corrispondenza col greco mantenendo, con lo Zanolli, un interrogativo sul significato di փոխիլ *p'oxil*] μεταίνα. Penso al proposito che il verbo armeno possa essere la resa di un erroneo μεταστάναι.